

<https://rppl.ui.ac.ir/?lang=en>

Textual Criticism of Persian Literature

E-ISSN: 2476-3268

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 2, No. 66, Summer 2025

Received: 30/09/2024

Accepted: 18/01/2025

The Necessity of Re-Editing Yamini's Translation

Seyyed Mohammad Reza Moshtaqian

Ph.D. student, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of
Tehran, Tehran, Iran
m.r.moshtaghian@ut.ac.ir

Mohammad Reza Torki

Associate professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of
Tehran, Tehran, Iran
mtorki@ut.ac.ir

Abstract

Al-Yamini authored by Abu al-Nasr Muhammad ibn Abd al-Jabbar Utbi (d. 427 AH), is a vital source for understanding the historical context of Ferdowsi's era, as well as the periods of the Samanids, Ziyarids, Buyids, and Ghaznavids. While the author sometimes indulges in excessive praise of Mahmud of Ghazni, historical significance and insightful content of the text are undeniable. The early Persian translation by Abu al-Sharaf Nasih ibn Zafar Jurfadeqani stands out as one of the finest examples of refined Persian prose, skillfully mirroring the style of Kalila wa Dimna. Just as the original Al-Yamini is recognized as a significant historical work, its translation can be regarded as a paragon of Persian literary excellence. Jurfadeqani also provides valuable historical insights into the later Saljuq period in Iraq within the introduction and conclusion of the book. Fortunately, a considerable number of manuscripts of Al-Yamini, along with its translations and commentaries, have survived, facilitating scholars in reconstructing the original text. This article offered an introduction and analysis of over 20 distinguished early manuscripts of Jurfadeqani's Persian translation of Yamini. It also assessed the shortcomings of previous editions and, through a comparison with more recent editions, advocated for the need for a revised version. Additionally, it highlighted the superior readings found in the newer edition compared to earlier ones.

Keywords: Al-Yamini, Translation of Yamini, Translator, Nasih ibn Zafar, Manuscript.

Introduction

Al-Yamīnī, also referred to as Muʿjiz al-Kuttāb wa Muḥriz al-Ādāb, is a significant historical text in Arabic that provides extensive information on the history and geography of Iran. A substantial portion of this work is dedicated to the biographies of Mahmud Ghaznavi and his father, Sabuktigin. Since its composition, numerous insightful commentaries in Arabic have been produced over the centuries, further enriching the understanding of this important text.

*Corresponding author

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/rppl.2025.142509.2378

Materials & Methods

The initial phase of the scholarly critical editing of the text—central to my Ph.D. dissertation—involved gathering information on manuscripts through extensive searches of domestic and international library catalogs and websites. Subsequently, I collected photographs of these manuscripts, identified various features, and categorized them according to their authenticity, value, and reliability.

Approximately 70 manuscripts of the Al-Yamīnī translation were identified, with 10 dating back to before 750 AH. After a thorough examination and analysis of these manuscripts, those that were merely copies or derivative versions were excluded from the critical editing process. The Shahid Ali Pasha manuscript was selected as the base text for the critical edition; however, it contained occasional inaccuracies and thus could not be considered definitive. The differences between this manuscript and 4 other authoritative (non-base) manuscripts were detailed in the footnotes using specific symbols and abbreviations for clarity.

Research Findings

The research on Al-Yamini, particularly its Persian translation by Abu al-Sharaf Nasih ibn Zafar Jurfadeqani, revealed significant insights into historical texts and manuscript studies. The key findings were as follows:

1. *Historical Significance:* Al-Yamini was crucial for understanding the history of the Samanids, Ziyarids, Buyids, and Ghaznavids and it provided an extensive biography of Mahmud Ghaznavi.

2. *Manuscript Availability:* A wealth of manuscripts existed with approximately 70 identified, including 10 from before 750 AH. This included valuable manuscripts from the Saljuq period, which enhanced the historical context of the translation.

3. *Critical Editing Process:* The research emphasized a systematic methodology for critical editing, involving the collection and analysis of various manuscripts. The Shahid Ali Pasha manuscript served as the base text with careful consideration given to discrepancies with other authoritative manuscripts.

4. *Linguistic and Stylistic Features:* The study highlighted the importance of diacritical marks in understanding the linguistic nuances of the text. The use of contemporary punctuation and orthography in the edited version aimed to enhance readability and accuracy.

5. *Comparative Analysis:* The research included a comparative analysis of historical events in Al-Yamini with other Persian and Arabic texts, contributing to a broader understanding of the historical narrative.

6. *Deficiencies in Previous Editions:* The article identified shortcomings in earlier editions, advocating for a revised edition that incorporated detailed footnotes and indices, which would support scholarly work in this area.

7. *Future Directions:* The aim was to produce a definitive critical edition that not only corrected inaccuracies, but also enriched the text through comprehensive commentary and analysis of manuscript variations.

In conclusion, the research underscored the importance of rigorous manuscript studies and critical editing in the preservation and understanding of historical texts like Al-Yamini.

Discussion of Results and Conclusion

The book Al-Yamīnī and its early Persian translation were fortunate to possess a wealth of surviving manuscripts. Specifically, there were 12 manuscripts of the Al-Yamīnī translation that dated back to before 800 AH. Notably, one of these—the manuscript held by the Turin Academy of Sciences dated 789 AH—was reportedly lost in a fire in 1904 CE and was no longer extant.

Additionally, 9 manuscripts from the period of 800 to 1250 AH were available, 7 of which were independent and valuable. Furthermore, there were 23 manuscripts dating from 1251 to 1272 AH, 8 of which emerged after the lithographic printing of the text in 1272 AH. It is noteworthy that historical works, such as Jami' al-Tawarikh and Rawdhat al-Safa, had summarized and abstracted this translation in their sections on the Samanids and Ghaznavids.

While numerous ancient versions of the Al-Yamīnī translation existed, the more recent versions (800-1200 AH) had not to be overlooked. Our examination revealed that manuscripts created after 1200 AH were generally copies of older manuscripts, the originals of which were still available. The manuscripts predating

this year with the exceptions of the Arif Hikmat and Topkapi manuscripts were predominantly authentic though they might share connections or a common archetype with others.

In authoritative manuscripts, such as those from the Shahid Ali Pasha, Central Library of Tehran University, and Nuruosmaniye collections, diacritical marks in Arabic verses and sentences had been correctly utilized. This served as a criterion for evaluating the authenticity of each manuscript included in this critical edition.

The rationale for the critical re-editing of this text included the following points:

1. Acquisition of the oldest extant manuscript dating back to 618 AH and its linguistic significance due to the scribe's use of diacritical marks
2. Access to 10 manuscripts from before 750 AH that exhibited noticeable discrepancies when compared to earlier prints
3. Adoption of a systematic methodology for the critical re-editing process
4. Inclusion of detailed and precise variations in the footnotes, along with indices and appendices at the end of the book
5. Addressing omissions in the Shoar edition by examining numerous available ancient manuscripts
6. Utilizing approximately 30 ancient Al-Yamīnī manuscripts to edit the text, particularly regarding names and diacritical markings in the Arabic sections
7. Incorporation of contemporary punctuation and orthography into the typography of the text
8. Comparison of the historical events described in Al-Yamīnī with other Persian and Arabic historical texts, as well as contemporary historical research

In conclusion, this critical re-editing aimed to enhance the understanding and accessibility of Al-Yamīnī, ensuring its historical significance was fully appreciated.

Fortunately, ancient and authoritative manuscripts of both the Al-Yamīnī translation and its original Arabic text had survived, enabling a closer approximation to the original translated work. The focus of my dissertation was the critical edition of the Al-Yamīnī history translation. This edition would employ a scholarly and critical methodology, identifying more challenging and older readings of the text based on the most authentic manuscripts. The editing process would take into account stylistic, linguistic, and codicological evidence.

We collected approximately 70 manuscripts, meticulously studying and examining each one while excluding mere copies or derivative versions from the critical editing process. The goal was to edit the text based on the Shahid Ali Pasha manuscript. Although this manuscript was not the definitive basis, it contained fewer inaccuracies compared to other versions. Differences among the other authoritative manuscripts (non-base texts) were noted in detail in the footnotes.

In instances where the base manuscript presented an incorrect reading and superiority of one or more of the other 4 manuscripts was evident, those readings were integrated into the main text with the base manuscript's reading clearly indicated in the footnotes. When discrepancies arose among the main manuscripts, variations from the other 12 manuscripts (non-base texts) were cited to illustrate their relationships and the significance of each reading. This approach was feasible provided that the relevant sections were neither missing nor had been recently rewritten. It was anticipated that the quality of this manuscript established it as the final critical edition of the Al-Yamīnī translation.

متن‌شناسی ادب فارسی

سال شانزدهم، شماره دوم (پیاپی ۶۶)، تابستان ۱۴۰۴، ص ۱-۲۰

تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۷/۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹

مقاله پژوهشی

ضرورت تصحیح مجدد ترجمه یمینی^۱

سیدمحمدرضا مشتاقیان، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

m.r.moshtaghian@ut.ac.ir

محمد رضا ترکی * ، دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

mtorki@ut.ac.ir

چکیده

الیمینی نوشته ابوالنصر محمد بن عبدالجبار عتبی (د: ۴۲۷ق) یکی از مهم‌ترین سرچشمه‌ها در شناساندن تاریخ روزگار زندگانی فردوسی و دوران فرمانروایی سامانیان و زیاریان و بوییان و غزنویان است. هر چند نویسنده این تاریخ گهگاه در ستایش محمود غزنوی راه افراط پیموده است، نمی‌توان ارزش‌های تاریخی و آگاهی‌های سودمند این متن را نادیده گرفت. ترجمه کهن این متن به دست ابوالشرف ناصح بن ظفر بن سعد جربادقانی یکی از ارزشمندترین و گران‌مایه‌ترین متون نثر فنی زبان فارسی است که به بهترین شیوه، راه مترجم کلیله و دمنه را پیموده است. چنان‌که الیمینی یکی از برجسته‌ترین متون تاریخی است، ترجمه آن نیز یکی از استوارترین متون نثر فارسی است. ناصح بن ظفر افزون بر ترجمه متن، در آغاز و پایان کتاب به تاریخ اواخر دوره سلجوقیان عراق پرداخته است. خوشبختانه از الیمینی و ترجمه‌ها و شرح‌های آن، دست‌نویس‌های پرشماری برجای مانده است که ما را در راه رسیدن به متن اصلی ترجمه رهنمون است. در این مقاله، ضمن معرفی و تحلیل بیش از بیست دست‌نویس کهن و برجسته ترجمه یمینی و با بیان کاستی‌های تصحیح قدیم این متن و سنجش آن با تصحیح جدید، به اثبات ضرورت تصحیح مجدد این متن پرداخته خواهد شد. همچنین، دلایل برتری ضبط‌های تصحیح جدید نسبت به تصحیح قدیم‌تر نیز بیان می‌شود.

واژه‌های کلیدی:

الیمینی، ترجمه یمینی، مترجم، ناصح بن ظفر، دست‌نویس

^۱ این مقاله مستخرج از رساله دکتری سیدمحمدرضا مشتاقیان با موضوع «تصحیح انتقادی ترجمه تاریخ یمینی» است.

* مسؤول مکاتبات

۱. مقدمه

الیمینی با نام دیگر *مُعْجَزُ الْکُتَّابِ وَمُحَرَّرُ الْأَدَابِ* متنی تاریخی به زبان عربی است که سراسر آن آگاهی‌های فراوانی را از تاریخ و جغرافیای ایران‌زمین داراست. بخش بزرگی از این متن، زندگی‌نامه محمود غزنوی و پدر او، سبکتگین است. پس از نگارش این اثر در طی سده‌ها، شرح‌های سودمندی به زبان عربی بر این متن نوشته شده است؛ از جمله:

جوامع الفقَر ولوامع الفکر، نوشته مجدالدین فضل‌الله بن عبدالحمید کرمانی (م: ۶۲۰ق، نوشته به سال ۶۱۱ق)
الیمینی فی شرح الیمینی، نوشته مجدالدین صدرالافاضل القاسم بن الحسین الطرائفی الخوارزمی (م: ۶۱۷ق)
بساتین الفضلاء وریاحین العقلاء، نوشته حمیدالدین ابوعبدالله محمود بن عمر نجاتی نیشابوری (زنده تا ۷۳۸ق)
الفتح الوهبی علی تاریخ ابی نصر العتبی، نوشته احمد بن علی بن عمر العدوی المینی الدمشقی (م: ۱۱۷۲ق)
افزون بر این چهار شرح، به‌هنگام بررسی دست‌نویس‌های الیمینی، شرح تازه‌ای از آن به زبان عربی یافت شد که به املای ناصح بن ظفر جَرَبَادقانی، مترجم فارسی متن است و در پایان متن الیمینی کتابت شده است. این شرح را کاتبی نه‌چندان خوش‌خط در ربیع‌الاول سال ۶۲۶ هجری و در طی حدود سه هفته کتابت کرده است (جربادقانی، ۶۲۶ق).

در حال حاضر، از دو ترجمه فارسی این متن آگاهی داریم:^۲
ترجمه محمد کرامت‌علی بن حیات‌علی دهلوی؛
ترجمه کهن ناصح بن ظفر جَرَبَادقانی در حدود سال ۶۰۰ هجری.

۱-۱ بیان مسئله

کتاب یمینی و ترجمه کهن آن به فارسی از جمله متونی هستند که خوشبختانه دست‌نویس‌های کهن فراوانی از آنها برجای مانده است. ترجمه یمینی از دوازده دست‌نویس به تاریخ کتابت پیش از سال ۸۰۰ هجری برخوردار بوده که یکی از آنها (دست‌نویس فرهنگستان علوم تورینو به تاریخ ۷۸۹ هجری) گویا در آتش‌سوزی‌ای در سال ۱۹۰۴م. از میان رفته است و امروزه موجود نیست.

افزون بر این، نه دست‌نویس دیگر به تاریخ کتابت میانه سال‌های ۸۰۰-۱۲۵۰ هجری در دسترس است که هفت نسخه از این نه نسخه، مستقل و سودمند است. همچنین، بیست و سه دست‌نویس تاریخ‌دار از این متن به تاریخ ۱۲۷۲-۱۲۵۱ هجری در دست است و هشت دست‌نویس نیز پس از چاپ سنگی متن به تاریخ ۱۲۷۲ هجری. گفتنی است که متون تاریخی جامع‌التواریخ و روضه‌الصفا نیز در بخش سامانیان و غزنویان چکیده و خلاصه همین ترجمه به شمار می‌آیند.

اگرچه از متن ترجمه یمینی نسخه‌های کهن بسیاری در دست است، نسخه‌های نوتر آن را (۸۰۰-۱۲۰۰ هجری) نباید به فراموشی سپرد. تا آنجا که بررسی کردیم نسخه‌هایی که تاریخ کتابت آنها پس از ۱۲۰۰ هجری است، همگی رونویس از دست‌نویس‌های کهن‌تری هستند که هم‌اکنون اصل آنها را در دست داریم. نسخه‌های

^۲. ترجمه‌گونه عبدالکریم بن محمدصادق اهری را بهتر است ویرایشی دیگر از ترجمه ناصح بن ظفر بدانیم.

کهن‌تر از این تاریخ، به جز نسخه‌های عارف حکمت و توقیاتی، همگی اصالت جداگانه خود را دارند؛ هرچند ممکن است با دیگر دست‌نویس‌ها خویشاوندی و مادر نسخه مشترک داشته باشند. معمولاً در دست‌نویس‌های ممتازی مانند شهیدعلی پاشا، دانشگاه و نورعثمانیه، حرکت‌گذاری بیت‌ها و جمله‌های عربی به درستی رعایت شده است. این موضوع می‌تواند سنجه‌ای برای اصالت هر کدام از نسخه‌های این تصحیح باشد.

۲-۱ پیشینه پژوهش

- ترجمه جرباذقانی تاکنون به شکل‌های گوناگون چاپ یا تصحیح شده است:
۱. نسخه چاپ سنگی به کوشش حبیب‌الدین محمد گلپایگانی به سال ۱۲۷۲ هجری
 ۲. نسخه چاپ سربی به کوشش ع. قویم به سال ۱۳۳۴ خورشیدی
 ۳. نسخه چاپی به کوشش جعفر شعار به سال ۱۳۴۵ خورشیدی

۲. مبانی نظری

چنان‌که می‌دانیم ترجمه یمینی اثر ابوالشرف ناصح بن ظفر جرباذقانی برگردانی به زبان فارسی در حدود سال ۶۰۰ هجری از کتاب الیمینی نوشته ابوالنصر محمد بن عبدالجبار عتبی (د: ۴۲۷ق) است. در ذیل نقشه‌المصدر، ابوالرّجای قمی درباره مترجم دانشمند یمینی این‌گونه آورده است:

«از تصاریف روزگار او را از انشا هم انزوایی و اعتزالی اتفاق افتاد. شغل او بر اجل شهاب ابوالشرف ناصح بن ظفر جرباذقانی تقریر فرمودند. روزگار چیره‌دست تیزپای اگرچه او را عزل داد، بزرگی چون شهاب‌الدین را تولیت فرمود. منظر او زیباتر از مخبر است و مخبر او زیباتر از منظر. بلاغت دیگران به اضافت به عبارت او پلی باشد از آن سوی. لقب او شهاب‌الدین است و حسودان او دیوان‌اند که از شهاب گریزند. تا مرا از خدمت او اتفاق انفصال افتاد، خیال و ذکر او سمیر دل است. همچنان است که به جرباذقان ملازم اوام. اهل درگاه را چون بیشتر ناجنس دید، برمید. نسیم راحت بر سموم سفر اختیار کرد و سفر را سقر شناخت. نمی‌دانم که مردم جرباذقان شرف حضور شهاب‌الدین را به شکر تلقی می‌کنند؟» (قمی، ۱۳۸۸، ص. ۳۱۱-۳۱۳).

۲-۱ نام متن

بسیاری نام اثر اصلی را «تاریخ یمینی» و نام پارسی‌گردان آن را «ترجمه تاریخ یمینی» می‌دانند. شادروان جعفر شعار عنوان این متن را به همین شکل آورده است. ع. قویم نیز نام «تاریخ یمینی» را برای چاپ خویش برگزیده است. چنان‌که می‌دانیم نام صحیح متن عربی «الیمینی / یمینی» است که بسیاری نام «تاریخ عتبی» را نیز برای آن به کار برده‌اند. همچنین، نام پارسی‌گردان این متن را «ترجمه یمینی» باید دانست و در کنار آن «ترجمه تاریخ عتبی» را نیز به کار بُرد. در برگه نخست بیشتر دست‌نویس‌های موجود و همچنین فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌ها، نام برگردان فارسی را «ترجمه تاریخ عتبی / العتبی» آورده‌اند و نه «ترجمه تاریخ الیمینی».

۲-۲ نام مترجم

در تمامی دست‌نویس‌های کهن، نام زادگاه و نسبت مترجم به صورت‌های معرب «جرباذقان» و «جرباذقانی» آمده است. این جاینام -که امروزه به صورت «گلپایگان» کاربرد دارد- در دست‌نویس‌های کهن مشکول از این متن به صورت «جرباذقان» به زبر یکم آمده است. در دست‌نویس‌های متأخر البته صورت‌های «چرباذقان» و «جرباذقان» نیز دیده شده است.

باتوجه به زبر یکم این جاینام، در بازگرداندن آن به ساخت پیش از تعریب، به صورت «گلپادگان» خواهیم رسید. «پاد» و «گان» در «گلپادگان» به مانند جاینام آذربادگان (آذربایجان) به ترتیب پسوند پاسبانی و پسوند نسبت به شخص است. پسوند «پاد/پاذ» به گمان قوی از مصدر «پاییدن» به معنی پاسبانی و مراقبت ساخته شده است. همچنین، «گر/گل» به معنای «کوه» بوده است. بدین گونه «گلپاد» مانند آذرباد احتمالاً نام شخصی بوده و این نام «پاسبانی‌شده از سوی کوه» معنا داشته است؛ همان گونه که آذرباد در آذربادگان به معنی «پاسبانی‌شده از سوی آتش» است.

چنان که می‌دانیم در شاهنامه، گلباد (ظ: گلپاد) نام یکی از پهلوانان تورانی در رزم یازده‌رخ و از پسران ویسه است. همچنین، در متون تاریخی برنام گیومرت پیشدادی را «گل‌شاه» دانسته‌اند که به معنای «فرمانروای کوه» است. مرحوم شعار باتوجه به تلفظ متأخر این جاینام و بی‌عنایت به متن ترجمه یمینی (جرباذقانی) نسبت «جرباذقانی» را برای ناصح بن ظفر آورده است.

۲-۳ سال ترجمه اثر

در چاپ‌های پیشین باتوجه به چند دست‌نویس موجود، تاریخ «فی ربیع‌الآخر سنه ثلث وستمایه» را در بخش دیباجه آورده‌اند. گفتنی است که از شانزده دست‌نویس مرجع در این بخش از متن تنها سه دست‌نویس (ملک، نورعثمانیه، اسعدافندی‌یک) این تاریخ را در متن دارند و سیزده دست‌نویس دیگر این تاریخ را ندارند. تنها برخی دست‌نویس‌ها به خطی نوتر آن را در حاشیه افزوده‌اند. از این رو در اصالت این تاریخ، تردید جدی باید داشت. ریو، فهرست‌نویس بریتانیا، تاریخ ترجمه متن را حدود سال ۶۰۲ هجری دانسته است (Rieu, 1883, p. 1191).

۳. روش پژوهش

نخستین گام در تصحیح علمی-انتقادی این متن -که موضوع رساله دکتری نگارنده است- گردآوری اطلاعات دست‌نویس‌ها با جست‌وجو در فهرست کتابخانه‌های داخلی و خارجی و نیز تارنماها بود. سپس با فراهم آوردن عکس دست‌نویس‌ها به شناسایی ویژگی‌های گوناگون آنها پرداخته و دست‌نویس‌ها برپایه اصالت و ارزش و اعتبارشان دسته‌بندی شد.

از ترجمه یمینی تاکنون حدود هفتاد دست‌نویس به دست آمده است که ده دست‌نویس از آنها به تاریخ‌های پیش از ۷۵۰ هجری تعلق دارد. با بررسی و تحلیل دقیق این هفتاد دست‌نویس، نسخه‌های رونویس و پیرو از فرآیند تصحیح کنار گذاشته شد. با اساس گذاشتن دست‌نویس شهیدعلی‌پاشا، متن برپایه آن تصحیح خواهد شد.

این دست‌نویس گهگاه نادرستی‌هایی دارد و اساس قطعی نیست. تفاوت‌های چهار دست‌نویس برتر دیگر (غیراساس) در پانویس به صورت دقیق و کامل یاد خواهد شد. در این نوشتار، از نشانه‌گذاری و کوتاه‌نویسی یاری گرفته شده است.

در صورت نادرستی ضبط دست‌نویس اساس و برتر بودن ضبط چهار دست‌نویس دیگر، ضبط این نسخه‌ها را به متن برده و ضبط دست‌نویس اساس در پانویس آورده خواهد شد. در مواضع اختلاف دست‌نویس‌های اصلی برای نمایاندن خویشاوندی دست‌نویس‌ها و همچنین اهمیت هر کدام از ضبط‌ها، اختلاف دوازده دست‌نویس دیگر را (دست‌نویس‌های غیر اصلی) به شرط عدم افتادگی یا نونویس بودن آن در بخشی از نسخه خواهد آمد. این امکان هست که به ندرت ضبط از دست‌نویس‌های غیر اصلی، ضبط اصیل و برتر باشد. در این صورت، آن ضبط به متن برده می‌شود و در پیوست متن توضیح لازم درباره دلیل ترجیح آن خواهد آمد.

دگرنوشت‌ها، ویرایش نخواهند شد و از آنها در پانویس متن به همان شکل و ظاهری که در دست‌نویس‌ها هستند، یاد می‌شود. همچنین، ضبط حروف بی‌نقطه و کم‌نقطه در پانویس رعایت خواهد شد. ضبط شماری از دگرنوشت‌ها که ضبط شایسته و مناسبی دارد، با حروف درشت از دیگر دگرنوشت‌ها مشخص شده است. حرکت‌گذاری‌های اصیل و ارزشمند دست‌نویس کهن کتابخانه ملک نیز در متن رعایت شده است. در پیوست متن، به نکته‌های متنی، تاریخی، ادبی و دلایل گزینش ضبط‌ها پرداخته شده است. در صورت نیاز، متن با اصل الیمینی و دیگر سرچشمه‌های تاریخی نیز سنجیده شده است.

۴. معرفی دست‌نویس‌ها بر پایه اعتبار و اهمیت^۳

۱-۴ دست‌نویس‌های اصلی

۱. استانبول؛ کتابخانه شهید علی‌پاشا؛ به شماره ۱/ ۱۸۵۴

خط: نسخ؛ کاتب: محمد بن المهدب الکاتب؛ تاریخ: یکشنبه سیزدهم ذی‌قعدة ۶۳۸ هجری؛ بی‌جا؛ ۲۱۴ برگ؛ ۱۸ سطر دست‌نویس شهید علی‌پاشا معتبرترین دست‌نویس موجود ترجمه یمینی است. صفحه نخست آن چند سطر از متن دیگری است و در نسخه‌های عارف حکمت و توقیاتی - که رونویس از این دست‌نویس هستند - نیز این چند سطر دیده می‌شوند. برخی برگه‌های این نسخه جابه‌جا شده یا افتاده است. این جابه‌جایی‌ها و افتادگی‌ها در

۳. برای تعیین اعتبار و اهمیت دست‌نویس‌ها دو سنجه پیش چشم داشته‌ایم: آ. اندک بودن انحراف و نادرستی‌های دست‌نویس نسبت به ضبط اکثریت نسخه‌ها و متن تصحیح‌شده. ب. شمار ضبط‌های منفرد و اصیل این نسخه‌ها که تأثیر شایانی در این پژوهش برای رسیدن به متن اصلی مترجم داشته‌اند. دست‌نویس‌هایی که به دست مصحح نرسیده‌اند از این قرارند: بنیاد خاورشناسی تاشکند (۳۱۴۴، ۲۰۲۰، ۱۲۲۰۵، ۵۸۲۸)؛ فرهنگستان علوم روسیه سن پترزبورگ (B666/ 572bbcc)، خانقاه نعمت‌اللهی تهران (۵۲۱). برپایه فهرست کتابخانه کاتب دست‌نویس ۳۱۴۴ بنیاد خاورشناسی تاشکند، مسعود بن محمد بن طغرل الکاتب، در سال ۶۹۸ هجری به‌هنگام کتابت در متن بخش دوم این دست‌نویس - که ترجمه یمینی بوده است دست برده و خود را «مرتب اجزا و مؤلف اوراق» نامیده است. بخش نخست این نسخه را متن عربی الیمینی تشکیل می‌دهد. دست‌نویس ۵۸۲۸ را نیز در روزگار معاصر، شخصی به نام ع. عادلوف از روی دست‌نویس ۳۱۴۴/۲ نوشته است (ابراهیم و همکاران، ۱۹۹۹م.). دست‌نویس Or. 4514 موزه بریتانیا مجموعه‌ای است از آثار گوناگون - از جمله حدیقه الحقیقه و سیرالعباد الی المعاد و دیوان سنایی و نیز دیوان‌های انوری و سید حسن غزنوی و عثمان مختاری - که بخش چهارم آن فشرده‌ای است در سه صفحه از خاتمه یمینی اثر مترجم (Rieu, 1895, p. 146-147).

نسخه‌های تویقایی و عارف‌حکمت نیز دیده می‌شوند. در چند برگه پایان این دست‌نویس، شماری واژه در گذر زمان دچار تباهی شده است. مرحوم شعار در چاپ خود، برخی از این واژه‌ها را حدس زده و به‌جای برخی نشانه «...» گذاشته است. نسخه‌های عارف‌حکمت و تویقایی در این برگه‌ها ما را به ضبط‌های درست رهنمون است.

۲. تهران؛ کتابخانه و موزه ملی ملک؛ به شماره ۱۴۹۷

خط: نسخ؛ بی‌کا؛ تاریخ: یکشنبه سوم محرم ۶۱۸ هجری؛ بی‌جا؛ ۲۱۳ برگ؛ ۱۵ سطر
دست‌نویس کتابخانه ملک اگرچه کهن‌ترین تاریخ انجامه را داراست و در مفردات گهگاه از ضبط‌های اصیل‌تری نسبت به دیگر نسخه‌ها برخوردار است، شمار ضبط‌های منفرد و نادرستی‌های آن نیز نسبت به دیگر نسخه‌ها بسیار بیشتر و چند برابر است. در دو مرحله، دو کاتب گوناگون به تلخیص یا زدودن بخش‌های عربی متن دست یازیده‌اند که برخی از این تلخیص‌ها در نسخه‌های خویشاوند اسعدافندی^۱ و وین^۲ هست و برخی نیست. به دلیل همین افگندگی‌ها و نادرستی‌های بسیار، اساس گذاشتن این دست‌نویس^۳ هرگز امکان‌پذیر نیست. گفتنی است که شکل اصیل واژه‌ها و جاینام‌ها بیش از دیگر نسخه‌ها در این دست‌نویس برجای مانده است. در بیشتر مواضع کاتب، خود، حرف‌ها را حرکت گذاشته است. در بسیاری از نمونه‌ها از جمله «دیوان، بیمار، فرزین، ایشان» حرکت زیر، نماینده یای مجهول است. عدد «سه» در این دست‌نویس همواره با حرکت زیر آمده است (صادقی، ۱۴۰۰، ص. ۵).

همچنین در بیشتر مواضع این نسخه «ب» در آغاز فعل‌های ماضی و مضارع با حرکت زیر یا پیش آمده است (بُیْنَدَم، بُقَرْمُودَم، بَرَفَت، بَشْنَاسَد). «نامدار»، «خویش»، «دوم»، «بُشیمانی»، «هزین»، «خشم»، «سَخَن»، «کَسَسْتَنَد»، «خَرَامِیْدَم»، «سَنَاحْتَم»، «ناصرالدین»، «خوراسان» و «قَهْستَن» از دیگر تلفظ‌های مهم این دست‌نویس است. گفتنی است که خواننده در مطالعه این نسخه با دو گونه تلفظ متفاوت در حرکت‌گذاری‌ها روبه‌روست (میان/ میان، چین/ چنین، جوان/ جوان، زبان/ زبان، سوار/ سوار، موافقت/ موافقت، مُتَفَرِّق، مُتَعِیْن، مُتَأَسِّف، مُتَأَذی و...) که ممکن است به یکی از دلایل زیر بوده باشد:

آ. کاتب هم حرکت‌گذاری‌های مادرنسخه را در متن آورده و هم خود حرکت‌هایی به متن افزوده است؛

ب. کاتب گهگاه تلفظ بومی خویش را آورده است و گهگاه تلفظ رسمی و معیار.

۳. وین یک؛ کتابخانه پادشاهی؛ به شماره ف. فلوگل ۲/ ۹۴۹

خط: نسخ؛ بی‌کا؛ تاریخ: دهه پایانی ربیع‌الآخر ۷۱۶ هجری؛ بی‌جا؛ ۱۶۸ برگ؛ ۲۳ سطر
صفحه نخست دست‌نویس وین یک را احتمالاً یک غیرفارسی‌زبان برای تکمیل آن از روی نسخه وین^۴ در همان وین نسخه‌برداری کرده است. نونویس دوازده صفحه بعد کمی کهنه‌تر است و از روی نسخه‌ای بسیار نزدیک به اسعدافندی^۱ یک نوشته شده است. دیگر صفحه‌ها مستقل و ارزشمند است. در این نسخه «گسیل» به شکل گویشی «کسید» (گسیذ) آمده است که در نسخه ملی^۲ نیز یک‌بار شاهد دارد.^۳ پانزده نیز در بیشتر مواضع به شکل «پانجده» آمده است. گویا مادرنسخه این دست‌نویس عنوان‌ها را نداشته و کاتب، خود، به ترجمه عنوان‌ها از روی متن عربی دست یازیده است. ترجمه او از عنوان‌ها دقیق‌تر و تحت‌اللفظی‌تر از ناصح بن ظفر است.

۴. تهران؛ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران؛ به شماره ۱۳۱ مشکات

۴. برای نمونه‌های بیشتر این تلفظ ن. ک: ترجمه تفسیر طبری (طبری، ۱۳۵۶، ج. ۵/ ۱۴۳۰) و گزاره‌ای از بخشی از قرآن کریم (یاحقی، ۱۳۵۵، ص. ۴۶).

خط: نسخ نزدیک به ثلث؛ کاتب: ابن القاضی؛ تاریخ: ۷۴۵ هجری؛ کتابت جای: یزد؛ ۱۴۵ برگ؛ ۲۲ سطر
کاتب نسخه پس از نوشتن متن آن را احتمالاً با مادر نسخه خویش مقابله کرده و حاشیه‌هایی افزوده است.
اگرچه مرحوم شعار این دست‌نویس را در مقدمه شناسانده، در تصحیح متن از آن بهره نبرده است. «بسرش»
(پسرش)، «خاکساران»، «بشکست»، «ندانست» و «بدهد» از تلفظ‌های مهم این دست‌نویس است.

۵. استانبول؛ کتابخانه نورعثمانیه؛ به شماره ۳۰۸۹

خط: نستعلیق؛ بی‌کا؛ تاریخ: محتملاً آغاز سده دهم هجری؛ بی‌جا؛ ۱۸۳ برگ؛ ۱۵ سطر
دست‌نویس نورعثمانیه با وجود نبودن تاریخ کتابت، اصالت خویش را حفظ کرده است. این دست‌نویس
گویا مادر نسخه کهنی داشته که به دست ما نرسیده است. حرکت‌گذاری‌های بخش‌های عربی آن بسیار دقیق و
سودمند است و این خود نشان از اصالت نسخه دارد. «علی» در بخش فارسی این دست‌نویس در بیشتر نمونه‌ها
با تشدید دوم (علی) آمده است.

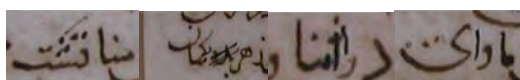
۲-۴ دست‌نویس‌های غیر اصلی

۶. لندن؛ موزه بریتانیا؛ به شماره Add. 24950 (Or. 8194)

خط: نسخ؛ کاتب: سعید بن عثمان البخاری؛ تاریخ: سه‌شنبه پنجم رجب ۶۶۴ هجری؛ ۲۳۲ برگ؛ ۱۵ سطر
در آغاز این نسخه، یادداشت تملکی به تاریخ ۷۷۰ هجری به دارالامان اصفهان نوشته‌اند. صفحه نخست متن
نونویس است. این نسخه تنها دست‌نویس کهن این متن است که در آن شماره سال‌ها به شکل رقم آمده است. در
این نسخه بیشتر واژه‌ها به صورت مشکول آمده است. «گسستن» و «بوشنج» (پوشنج) و «قهندز» از تلفظ‌های مهم
این دست‌نویس است.

۷. استانبول؛ کتابخانه اسعدافندی‌یک، به شماره ۲۲۲۵

خط: نسخ؛ کاتب: محمد بن محمد بن عبدالرحمان رازی؛ تاریخ: چهارشنبه ۲۲ ربیع‌الآخر ۶۳۶ هجری؛ ۱۹۶
برگ؛ ۱۷ سطر نام مترجم و کاتب در آغاز این دست‌نویس آمده است. شخصی دیگر با قلمی نازک‌تر و تیره‌تر در
متن دست برده و ضبط‌های درست متن را فاسد کرده است که این دست‌بردها به چاپ مرحوم شعار (جرفادقانی،
۱۳۵۷، صص. ۵، ۱۱، ۴۵، ۴۶) نیز راه یافته است (ماو[۱]ی/ [۱]ثنا/ و زهر بدو [ب]کمان؛ منافست/ مناقشت). البته
این موضوع با کمی دقت در تصویر رنگی دست‌نویس آشکار است:

دستبرد کاتب در جای‌جای متن به‌ویژه در برگه ۲۵ دست‌نویس آشکار است که برداشت اشتباه از این
متن تاریخی را موجب می‌شود و در چاپ مرحوم شعار نیز این دستبرد گمراه‌کننده به متن راه یافته است
(جرفادقانی، ۱۳۵۷، ص. ۴۲):^۵

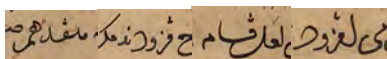
^۵ صورت درست متن باتوجه به دیگر دست‌نویس‌ها و همچنین اصل/یمینی از این قرار است: خلف دیگر بار از سر اضطرار روی با حضرت
منصور نهاد و بدو پناهیید...

خلف دیکر بار از سر اضطرار روی به حضرت نوح بن منصور نهاد چه منصور وفاء یافته بود و نوح بسر او قایم مقام او شده

۸. پاریس یک؛ کتابخانه ملی؛ به شماره بلوشه فارسی ۴۳۳ / ۱

خط: نسخ؛ بی‌کا؛ تاریخ: آغاز سده هشتم هجری؛ بی‌جا؛ ۲۳۰ برگ

در یادداشت‌های صفحه پایانی این دست‌نویس ظاهراً تاریخ ۷۴۰ هجری آمده است. بدین گونه تاریخ کتابت آن گویا چند سالی کهن‌تر از این تاریخ است. در این دست‌نویس و نیز نسخه کتابخانه فاتح، واژه گلگونه به شکل «کلگونه» (گلگونه) و «هجد» به شکل «هژده» آمده است. این نسخه تنها دست‌نویس این متن است که در آن «جون» (چون) به صورت «جن»، «تازیک» به شکل «تازیک»، «سه» به صورت «سیه» (sēh) و «دوتا» به صورت «دوتا» ضبط شده است و شناسه «ایت» و همچنین «فا»ی فارسی (f) در آن کاربرد دارد: لعل قام، می افزود، قزودند، هفدهم

۹. همدان، کتابخانه اعتمادالدوله؛ به شماره ۹۲

خط: نستعلیق؛ بی‌کا؛ تاریخ: محتملاً نیمه دوم سده دهم هجری؛ بی‌جا؛ ۲۲۱ برگ؛ ۱۷ سطر

این نسخه به دلیل داشتن مادر نسخه مشترک با دست‌نویس شهیدعلی پاشا گهگاه ضبط‌ها و مفرداتی را داراست که در تشخیص ضبط‌های اصیل سودمند است. همچنین صورت درست بسیاری از ضبط‌های نادرست نسخه شهیدعلی پاشا در این نسخه آمده است.

۱۰. تهران؛ کتابخانه ملی ایران یک؛ به شماره ۲۰۲۹۶

خط: نسخ مایل به تعلیق؛ بی‌کا؛ تاریخ: محتملاً سده نهم و دهم هجری؛ بی‌جا؛ ۱۶۰ برگ، ۲۱ سطر
این نسخه از سه نوع خط و کاغذ گوناگون تشکیل شده است که فاصله نگارش هر کدام از خطوط با یکدیگر در حدود یک سده است؛ باین همه، هر کدام از این سه نگارش از نگاه تبارشناسی در یک مرتبه قرار می‌گیرند.

۱۱. تهران؛ کتابخانه ملی ایران دو؛ به شماره ۸۱۴۴۶۲

خط: نسخ نزدیک به ثلث؛ بی‌کا؛ تاریخ: سده هشتم هجری؛ بی‌جا؛ ۸۶ برگ؛ ۲۴ سطر
این دست‌نویس در گذر زمان دچار تبهایی شده و صفحه‌های آغازین و میانی و پایانی آن از میان رفته است. پنج صفحه آغازین آن را با خطی جدید احتمالاً در دوره قاجار از روی نسخه‌ای از تبار دست‌نویس ملک کسرنویسی کرده‌اند. همان شخص کسرنویس چند برگ کهن آغاز نسخه را از روی دست‌نویس ملک تصحیح کرده است. چنان‌که گفته شد، در این دست‌نویس «گسیل» یک‌بار به شکل «گسید» و «گسستن» نیز به زیر دوم آمده است. کاتب در بالای نام‌ها خطی سرخ‌رنگ کشیده است.

۱۲. استانبول، کتابخانه اسعدافندی دو؛ به شماره ۲۰۹۹ / ۱

خط: نستعلیق؛ بی‌کا؛ تاریخ: محتملاً آغاز سده دهم هجری؛ بی‌جا؛ ۲۵۸ برگ؛ ۱۵ سطر

در فهرست قدیم کتابخانه اسعدافندی نام این دست‌نویس «تاریخ بیضاوی» و زبان آن عربی ذکر شده است. بخش دوم این دست‌نویس -که آن را به خطی نوتر به نسخه افزوده‌اند- «حکایت فراست» به زبان ترکی عثمانی است.

۱۳. استانبول؛ کتابخانه فاتح؛ به شماره ۴۲۹۹

خط: تعلیق؛ کاتب: عماد بن شمس الدین بن فخرالدین بن ابی نصر بن علی بن محمد بن عبدالملک؛ تاریخ: نهم ذیحجه ۷۷۸ هجری؛ ۲۲۳ برگ؛ ۱۵ سطر

کاتب این نسخه در برگه ۵ آن به دلخواه جمله‌ای از امام اول شیعیان افزوده و ایشان را «وصی» نامیده است. افزوده‌های «بسیار» و «اسلاف صح» در برگه‌های ۲۲ و ۲۳ نسخه نشان می‌دهد که این دست‌نویس در صفحات آغازین با نسخه‌ای بسیار نزدیک به نسخه دانشگاه مقابله شده است. این حاشیه‌ها باید کهن باشد؛ زیرا نشانه‌های دیرینگی مانند ذال فارسی در آنها هست: تخیب [نومید کردن]

۱۴. وین^{۲۰}؛ کتابخانه پادشاهی؛ به شماره ف. فلوگل ۹۵۰/۲

خط: نسخ نزدیک به ثلث؛ بی‌کا؛ تاریخ: دهم شعبان ۶۹۱ هجری؛ بی‌جا؛ ۱۹۳ برگ؛ ۱۹ سطر
این دست‌نویس به سه خط گوناگون نوشته شده است: دو خط کهن‌تر از این سه نوع خط از نگاه خویشاوندی و اشتراک با دست‌نویس‌های ملک و اسعدافندی^{۲۱} در یک جایگاه قرار دارند و استقلال ویژه خویش را دارا هستند؛ با این همه، خط نوع سوم و جدیدتر، کاملاً رونویس از دست‌نویس اسعدافندی^{۲۲} است و باتوجه به وجود مادر نسخه آن، ناسودمند. گویا کاتب کسرنویس بخش سوم نسخه حاشیه‌های بیشتر نادرست و همراه‌کننده خویش را بر صفحه‌های کهن نسخه از روی دست‌نویس اسعدافندی^{۲۳} نوشته است. باتوجه به اینکه بیش از سه پنجم این نسخه رونویس است، اعتبار اندکی برای آن می‌توان قائل شد.

۱۵. قم؛ کتابخانه مرکز احیای میراث اسلامی؛ به شماره ۳۴۰۴

خط: نسخ مایل به تعلیق؛ بی‌کا؛ تاریخ: محتملاً سده دوازدهم هجری؛ بی‌جا؛ ۸۲ برگ؛ ۲۵ سطر
سیزده برگه پشت‌وروی این دست‌نویس را در میانه‌های متن به شکل متناوب به خط و کاغذی نوتر از روی دست‌نویس کتابخانه ملک نوشته‌اند. این رونویس‌ها باتوجه به وجود دست‌نویس ملک فاقد ارزش است. دیگر صفحه‌های این دست‌نویس مستقل و گهگاه سودمند است.

۱۶. مشهد، کتابخانه و موزه آستان قدس رضوی؛ به شماره ۱۶۴۵۵

خط: نستعلیق؛ بی‌کا؛ تاریخ: دهم جمادی الاول ۱۰۷۲ هجری؛ بی‌جا؛ ۱۵۲ برگ؛ ۲۱-۱۹ سطر
در آغاز این نسخه، فهرست مطالبی آمده است. برخی افزوده‌های اصیل موجود در متن نسخه را کاتبی از روی اصل/یمینی انجام داده است و از آن مترجم نیست. در این نسخه باتوجه به جدیدبودن تاریخ کتابت، دستبردها و انحراف‌های بسیاری روی داده است.

۱۷. استانبول؛ کتابخانه ایاصوفیه؛ به شماره ۳۱۴۷

خط: نسخ نزدیک به ثلث؛ کاتب: قتلوجه بن عبدالله الکاتب؛ تاریخ: چهارشنبه نوزدهم رمضان ۶۹۶ هجری؛ کتابت‌جای: ارزنجان؛ ۲۷۸ برگ؛ ۱۵ سطر

کاتبان شجره این دست‌نویس به گونه‌ای در متن دست برده‌اند که می‌توان ادعا کرد که تقریباً هیچ جمله‌ای در آن از دستبرد و انحراف برکنار نمانده است. در بسیاری از مواضع کاتب به آوردن معنی یک جمله یا واژه به جای اصل متن یازیده است که البته در برخی نمونه‌ها در یافتن معنی جمله یا واژه راه‌گشاست. برخی از این تصرف‌ها در دست‌نویس خویشاوند اسعدافندی^{۲۴} هست و برخی نیست. آشکار است که این کار در دو مرحله انجام گرفته است.

همچنین کاتب مادر نسخه مشترک این دست‌نویس و نسخه اسعدافندی^{۱۹} به دست‌کاری عبارات دعایی پرداخته است. ضبط‌های دشوار این دو دست‌نویس را به دیده تردید باید نگریست؛ زیرا به‌گمان بسیار قوی دستبرد کاتبان است. یک مادر نسخه از این دست‌نویس - که آن را باید از اسعدافندی^{۲۰} جدا انگاشت - با یکی از دست‌نویس‌های ملک یا اسعدافندی^{۲۱} مقابله شده است. در انجامه این نسخه و در معرفی آن، عبارت «معرباً مُصَحَّحاً» آمده است که شعار (۱۳۵۷، ص. سی و چهار) درباره آن این‌گونه می‌نویسد: «هیچ‌یک از کاتبان نسخه‌های مذکور در قبل، این ادعا را نکرده‌اند و کتابت آنان صحیح‌تر از کتابت این نویسنده است!»

حرکت‌گذاری‌های تیره‌رنگ بخش‌های عربی این دست‌نویس ظاهراً الحاقی شخص دیگری است. اگرچه در انجامه این نسخه تاریخ کتابت ۶۹۶ هجری آمده است، در برگه‌های آغازین آن این عبارت به چشم می‌خورد: «کتاب تاریخ آل سلجوق تحریر فی... ثانی والعسرين من شهر رمضان المبارك سنه احدى و تسعمایه»

۱۸. پاریس، کتابخانه ملی^{۲۲}؛ به شماره 66 Persan.

خط: نستعلیق؛ بی‌کا؛ تاریخ: محتملاً سده یازدهم هجری؛ ۷۹ برگ؛ ۳۱ سطر

این دست‌نویس کاملاً پیرو نسخه وین^{۲۳} است. عنوان «ذکر امام (صح ایام) امیر ناصرالدین سبکتگین و احوال او» در صفحه ۲۰ این دست‌نویس می‌نمایاند که کاتب بخش آغازین این نسخه را از روی اصل وین^{۲۴} - که امروزه این بخش آغازین را در دست نداریم - نوشته است و مانند دیگر عنوان‌های دست‌نویس‌های وین^{۲۵} و پاریس^{۲۶} از روی اصل الیمینی ترجمه شده است. این عنوان به شیوه دیگر عنوان‌های این دو دست‌نویس تحت - اللفظی تر و دقیق‌تر از ترجمه ناصح بن ظفر است.

دست‌نویس پاریس^{۲۷} می‌تواند در موضع صفحه‌های نونویس آغاز نسخه وین^{۲۸} یک یاری‌رسان باشد. فهرست مطالبی در ابتدای نسخه آمده است که با عنوان‌های درون متن یکی نیست و به عنوان‌های مترجم متن بیشتر مانند است. «تازیکی» تنها در این دست‌نویس به شکل «تاجیک» آمده است که گویا تأثیرپذیرفته از دست‌نویس وین^{۲۹} است که امروزه آغازش را در دست نداریم.

۱۹. مدینه، عارف حکمت؛ به شماره ۹۰۲/۴۷

خط: نستعلیق؛ کاتب: محمد بن شمس‌الدین؛ تاریخ ۱۰۱۹ هجری؛ ۲۰۲ برگ؛ ۱۷ سطر

۲۰. استانبول، موزه توپقاپی؛ به شماره H.1414

خط: نستعلیق؛ کاتب: اسماعیل بن الحاج حسن الشهیر بمطهره‌جی‌زاده؛ تاریخ: ۱۱۲۰ هجری؛ بی‌جا؛ ۱۱۸ برگ؛ ۲۹ سطر دو دست‌نویس عارف حکمت و توپقاپی کاملاً پیرو معتبرترین دست‌نویس موجود، نسخه کتابخانه شهیدعلی‌پاشا، هستند که حتی جابه‌جایی‌ها و افتادگی‌های آن را در خود دارند. ارزش این دو نسخه در چند صفحه پایانی دست‌نویس شهیدعلی‌پاشاست که باتوجه به آنها می‌توان به واژه‌ها و ضبط‌های تباه‌شده برگه‌های پایانی دست‌نویس شهیدعلی‌پاشا (متن سده هفتمی / آخر یمینی) دست یافت.

۲۱. تهران، کتابخانه ملی ایران^{۳۰}؛ به شماره ۲۸۲۴۹

خط: نستعلیق و نسخ؛ بی‌کا؛ تاریخ: هفدهم شوال ۱۲۶۷ هجری؛ کتابت‌جای: اصفهان؛ ۱۶۰ برگ؛ ۱۹ سطر
این نسخه اگرچه پیرو نسخه ملی^{۳۱} است، به دلیل پارسی‌گردان بخش‌های عربی در حاشیه آن در تصحیح این متن بسیار سودمند است. این ترجمه‌ها، به دلیل عدم تطابق متن عربی و ترجمه در برخی مواضع، احتمالاً از روی نسخه‌ای کهن‌تر رونویسی شده است.

۲۲. تورینو؛ فرهنگستان علوم؛ به شماره ۹۲

خط: نسخ؛ بی‌کا؛ تاریخ: چهاردهم رجب ۷۸۹ هجری؛ بی‌جا؛ ۱۴۶ برگ؛ ۲۱ سطر
پس از ارسال درخواست عکس این نسخه، مسئول کتابخانه این‌گونه پاسخ داد که این دست‌نویس در آتش‌سوزی‌ای در سال ۱۹۰۴م. از میان رفته است. داده‌های این دست‌نویس از فهرست کتابخانه فرهنگستان علوم تورین به دست آمد (Nallino, 1900, p. 87).

۵. داوری درباره چاپ مصحح پیشین

شادروان جعفر شعار در تصحیح این متن احتمالاً چاپ ع. قویم را برابر خویش قرار داده و به تصحیح آن با دست‌نویس اسعدافندی پرداخته و در برخی نمونه‌ها ویرایش متن ع. قویم را با ضبط‌های دست‌نویس اسعدافندی از یاد برده است. بدین‌گونه خواننده به‌هنگام مطالعه متن با ترکیبی از نادرستی‌های چاپ ع. قویم و دست‌نویس اسعدافندی روبه‌روست. در صورت رونویسی مصحح از متن نسخه اساس خویش نادرستی‌های متن چاپی بسیار کمتر از این می‌بود.

افزون‌بر این، کاتب مادر نسخه دست‌نویس اساس چاپ پیشین، کتابخانه اسعدافندی، یک‌بار به خلاصه کردن متن از راه زدودن بیت‌های عربی اقدام کرده و این‌گونه توجیه آورده است که اصل قصیده در الیمینی موجود است و می‌توان به آن مراجعه کرد. از این‌رو، این دست‌نویس از همان مادر نسخه خویش دچار دستبرد بسیار فراوانی شده و شمار بیت‌های عربی آن بسیار کمتر از دیگر دست‌نویس‌هاست. خلاصه‌نویسی‌های فراوان کاتب مادر نسخه و نیز کاتب خود نسخه و دخالت بیجا و مکرر آنان در متن ترجمه از اعتبار این دست‌نویس بسیار کاسته است.

گفتنی است که شمار دست‌نویس‌های بررسی شده مصحح نیز اندک است. وی اگرچه در مقدمه کتاب به معرفی دست‌نویس کهن و ممتاز دانشگاه تهران پرداخته، در تصحیح متن از آن بهره نبرده است. وی همچنین، دست‌نویس اسعدافندی را دست‌نویس اساس قطعی خویش پنداشته و به‌ندرت از ضبط نسخه‌های اصیل و مضبوط دیگری همچون دست‌نویس شهیدعلی‌پاشا (۶۳۸ق.) بهره برده است. البته در این چاپ، گهگاه متن ترجمه بی‌پشتوانه هیچ‌یک از دست‌نویس‌ها تغییر کرده است.

همچنین در بیشتر مواضع کتاب، بخش بسیار کوچکی از تفاوت دست‌نویس‌ها در پانویس متن آورده شده است، آن‌هم با دقت اندک و گهگاه تفاوت نسبت به متن اصلی نسخه. شادروان شعار همچنین در این تصحیح توجه چندانی به متن عربی الیمینی و دست‌نویس‌های آن نداشته است. به‌هرروی، اگرچه این چاپ از کیفیت بهتری نسبت به چاپ‌های دیگر برخوردار است؛ پس از گذشت نزدیک به شصت سال از تصحیح ترجمه یمینی و با عنایت به یافتن دست‌نویس‌های بیشتر و کهن‌تر از این متن و همچنین باتوجه به پیشرفت دانش و امکانات در زمینه تصحیح متن، به دلایل زیر تصحیح مجدد آن بایسته می‌نماید:

۱. به دست آوردن کهن‌ترین دست‌نویس موجود به تاریخ ۶۱۸ هجری و ارزش زبان‌شناختی آن به دلیل

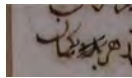
حرکت‌گذاری کاتب؛

۲. در دست داشتن ده نسخه به تاریخ‌های پیش از ۷۵۰ هجری با دست‌یابی به اختلاف‌های قابل توجه نسبت به چاپ‌های پیشین؛
۳. برگزیدن هنجاری روشمند برای تصحیح دوباره این متن؛
۴. آوردن دقیق و موبه‌موی دگرنوشت‌ها در پانویس متن و فراهم آوردن نمایه و فهرست‌های گوناگون در پایان کتاب؛
۵. افزودن افتادگی‌های چاپ شعار با بررسی دست‌نویس‌های کهن و پرشمار در دسترس؛
۶. یاری گرفتن از حدود سی دست‌نویس کهن الیمینی در تصحیح متن به‌ویژه در تصحیح نام‌ها و حرکت‌گذاری بخش‌های عربی؛
۷. رعایت نشانه‌گذاری و رسم‌الخط امروزی در حروف‌نگاری متن؛
۸. سنجش رخداد‌های تاریخی یادکرده در الیمینی با دیگر کتاب‌های تاریخی فارسی و تازی و نیز پژوهش‌های معاصر تاریخی.

۶. نمونه‌هایی از نادرستی‌های چاپ پیشین^۶

۱. مگر آبی بروی کار بازآید و عیار این کلمات را صلاحی و عوار این ترهات را اصلاحی ظاهر گردد (ص. ۱۰).
در دست‌نویس شهیدعلی‌پاشا به جای «عیار»، «عثار» و در دست‌نویس بریتانیا «عثار» آمده است که از لحاظ معنایی و ساختاری بر ضبط موجود برتری کامل دارد.
۲. و امیر ناصرالدین در تحمل تکالیف آن ائقال... بروجهی مصابرت و مساورت نمود که قوت بشریت از آن قاصر باشد (ص. ۲۱).
«منابرت» در معنای «مداومت و پیوستگی در کاری» - که در چهار دست‌نویس معتبر آمده است - در این موضع بر ضبط دیگر دست‌نویس‌ها، «مساورت» در معنای «جهیدن و هجوم‌بردن»، برتری دارد.
۳. اما چون شیربود که کثرت صید عید شناسد و چون گرگ که از سواد رمه چیره‌تر شود (ص. ۳۲).
ضبط «خیره‌تر» که در دو دست‌نویس آمده است از نگاه معنایی و نیز با توجه به اصل عربی متن «فراعه منهم ما یروع الذئب» (عتبی، ۱۳۸۷، ص. ۲۲۵) بر ضبط «چیره‌تر» برتری دارد.
۴. و پیرامن آن خندقی عمیق بود که اندیشه در مجاری آن بپایان نمی‌رسید (ص. ۴۳).
در این موضع چهار دست‌نویس ضبط «بپایاب» (به پایاب) را دارا هستند که با توجه به کلمه خندق و تناسب آن با پایاب، این ضبط کاملاً بر «پایان» برتری دارد.
۵. وبلا بمغنطیس بخودکشیدن و زهر بگمان چشیدن کار عاقلان نیست (ص. ۴۵).
در این موضع در دست‌نویس اساس مرحوم شعار، شخصی غیر از کاتب در متن نسخه دست برده و ضبط «دوگمان» را - که در بیشتر دست‌نویس‌های این متن شاهد دارد - به «گمان» تبدیل کرده است.

^۶. شماره صفحات این بخش برپایه چاپ مصحح پیشین، شادروان شعار است. در یادکرد ضبط‌های تصحیح پیشین، رسم‌الخط همان چاپ اعمال شده است. در این گفتار از نادرستی‌های سطوح آوایی و صرفی و نحوی صرف‌نظر شده و تنها به یادکرد نادرستی‌های سطح واژگانی بسنده شده است.

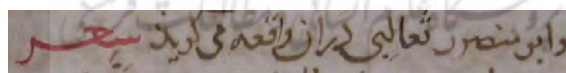
۶. و چون رکن الدوله وفات یافت عضدالدوله در آن ولایت که بنام فخرالدوله معین بود مناقشت کرد (ص. ۴۸). در این موضع در شش دست‌نویس به جای ضبط «مناقشت»، «منافست» آمده است. از معانی نسبتاً نادر «نفس» می‌توان به چشم و چشم‌زدن اشاره کرد که به‌هنگام صرف فعل در باب مفاعله (نَافَسَ) و تفاعل (تَنَافَسَ) این فعل معنایی در حدود «چشم‌وهم‌چشمی و رقابت و رشک و با کسی مزاحمت‌کردن در رغبت چیزی» را داراست. از این‌رو، ضبط «منافست» بر «مناقشت» در این موضع برتری دارد.

۷. و قابوس... به‌نیسابور شد و فخرالدوله از راه استوا بدو پیوست (ص. ۵۰). در این موضع تنها در یک دست‌نویس به جای «استوا» ضبط «استو» آمده است که شکل کهن‌تر و اصیل نام این ناحیه است و بهتر است در متن قرار بگیرد.

۸. و همه متفق‌الکلمه شدند که ما را جز مصاحبت و ملازمت تو اختیاری نیست و در معاشرت و مباشرت ایام و سرد و گرم روزگار طریق موافقت تو فرو نخواهم گذاشت (ص. ۶۶).

«معاشرت و میاسرت» در معنای «دشواری و آسانی» - که در دو دست‌نویس شاهد دارد - از نگاه معنایی و نیز تناسب با واژه‌های «سرد و گرم» نسبت به ضبط چاپ پیشین برتری دارد و باید در متن قرار بگیرد. ۹. و ابومنصور ثعالبی در این واقعه می‌گوید، شعر: (ص. ۷۱).

دو دست‌نویس در موضع «واقعه» ضبط «وقعه» را دارا هستند. افزون‌بر این دو، در دست‌نویس اساس مرحوم شعار نیز در اصل نسخه «وقعه» بوده که شخص دیگری جز کاتب با قلمی دیگر در متن دست برده و آن را به «واقعه» بدل کرده است. با توجه به اینکه در این موضع، سخن از نبرد ابوالحسن سیم‌جور و حسام‌الدوله تاش است و «وقعه» به معنی «کارزار و نبرد» است، این ضبط بر متن چاپ مرحوم شعار برتری دارد. افزوده‌بودن الف در تصویر زیر آشکار است:

۱۰. پس همگان را در قلعه قهندز محبوس کردند تا برخی به‌اسوء حال بغنا رسیدند (ص. ۷۵). خوانش «به‌اسوء حال» از خطای مصحح در خوانش ضبط «با سوء حال» سرچشمه گرفته است. ۱۱. این توقع نبود که این جفا و منازعت در اعتداد موروث و حق قدیم از جهت تو ظاهر گردد و این مکاشرت و مکاشفت از جانب تو منتشی شود (ص. ۸۵).

«منتشی» در معنای «مست» در این جمله معنایی ندارد. این کلمه بایستی «مُنْتَشِی» باشد در معنی «به‌پاخاسته» که در هفت دست‌نویس نیز به‌درستی آمده است.

۱۲. و از سمت غدر و کفران نعمت تجافی می‌جست و از معرض ملالت و مذمت برمی‌خاست (ص. ۹۲). «ملالت» در هیچ‌یک از دست‌نویس‌ها، از جمله دست‌نویس اساس شعار، شاهد ندارد و «ملاّت» درست است که ضبط همگی دست‌نویس‌هاست و با «مذمت» نیز در تناسب کامل است.

۱۳. روز روشن از تراکم قَتام و تلاطم ظلام تاری شد و ستاره در ظلمت آن روز از کَلَه خفا بیرون آمد (ص. ۹۳).
- واژه دوم از ترکیب «ستاره ناری» - که در دو دست‌نویس شاهد دارد و در پنج دست‌نویس دیگر به شکل مصحّف «تاری» آمده - در شش دست‌نویس از جمله دست‌نویس اساس مرحوم شعار افتاده است.
۱۴. انگشت تحیر و ندامت خاییدن گرفت و شعله رای او در ظلمت آن حادثه فرو مرد (ص. ۹۹).
- واژه «تحیر» تنها در دو دست‌نویس آمده است و دیگر دست‌نویس‌ها ضبط «تحسّر» را دارا هستند که با «ندامت» در تناسب کامل است و آن را باید به متن برد.
۱۵. و نُسور و ضِباع را از کشتگان آن مآتم و خستگان آن ملاحم عیدی بنوا و مایده‌ای پرآوا حاصل شد (ص. ۱۰۰).
- ضبط «پرآوا» تنها در دو دست‌نویس آمده است و دیگر نسخه‌ها در این موضع ضبط «پُرابا/ پراوا» را دارا هستند که بر ضبط چاپ شعار برتری کامل دارد.
۱۶. و کاروانهای تُجّار و ارباب بضاعت روی بکار آوردند و از آفت و مخالفت راه امن یافتند (ص. ۱۱۰).
- واژه «مخالفت» در هیچ‌یک از دست‌نویس‌ها نیامده است و همگی دست‌نویس‌ها ضبط «مخافت/ محافت» را دارا هستند. از این رو، باید «مخافت» را به متن برد.
۱۷. و فخرالدوله را بر معرفت قدر و اهتمام بنظام امور و سعی در تحصیل مراد و اغتنام جوار و معاونت بردرک آثار و حصول مقصود او تحریض دادی (ص. ۱۱۳).
- در ده دست‌نویس از شانزده دست‌نویس به جای «نظام» «نظام» آمده است که بر ضبط چاپ شعار برتری دارد. همچنین، واژه «آثار» در هیچ‌یک از دست‌نویس‌ها نیامده است و همگی دست‌نویس‌ها ضبط «درک ثار» را دارا هستند. «ثار» به معنی کینه‌کشی و خون‌خواهی است.
۱۸. و ایشان براه بیابان آمل شط در رفتند بروثوق آنکه... بجایی که آب و علف ناممکن است اختیار آن سواد صورت نیندد (ص. ۱۲۳).
- ضبط «اختیار» - که در هفت دست‌نویس آمده است - تصحیف واژه «اجتياز» است که در هفت دست‌نویس معتبر دیگر آمده است.
۱۹. و منشور مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا... مَوْشَحْ بِتَوْفِيقِ عَفَّالِ اللَّهِ عَمَّا سَلَفَ بَدَسْتِ اِيشان دهد (ص. ۱۲۴).
- ضبط «بتوفیق» در هیچ‌یک از دست‌نویس‌ها از جمله دست‌نویس اساس شعار نیامده است. در همه دست‌نویس‌ها در این موضع، ضبط «بتوقیع» آمده است که همین صحیح است.
۲۰. ابوعلی در راه جرجانیه چون بمرحله هزارسف رسید و آن دیهی است بنزدیک خوارزم برجانب غزنی (ص. ۱۲۸).
- در همگی دست‌نویس‌ها در این موضع «جانب غربی» آمده است و ضبط «غزنی» ناشی از اشتباه خوانش مصحّح است.
۲۱. و خاتمه کار او بعلتی صعب ممتحن گشت و حلیف الفراش شد و امید از تمایل و انتعاش برداشت (ص. ۱۴۶).

ضبط «تمایل» - که تنها در دو دست‌نویس آمده است - هیچ تناسبی با بافت معنایی جمله ندارد. در ده دست‌نویس در این موضع «تماثل» آمده است که معنی «بهبود از بیماری» است و با واژه «انتعاش» نیز در تناسب کامل است و باید آن را به متن برد.

۲۲. ما در معالجت نوازل اسقام و مقاسات عوارض امراض بر مثال گوسفندیم که اول نوبت که او را جزّار از بهر بریدن موی بیندازد و دست و پای او محکم ببندد در اضطراب آید... و دل بر مرگ نهد تا جزّار از کار خویش فارغ شود (ص. ۱۴۶).

«جزّار» به معنای «نحرکننده شتر» با بافت معنایی جمله هیچ تناسبی ندارد. در این موضع «جزّاز» به معنای «پشم‌بر» صحیح است که در نیمی از دست‌نویس‌ها آمده است.

۲۳. و چون سیف‌الدوله تخبّط ایشان در مهلکه ضلال و توسّط در مسبغه آجال مشاهدت کرد... (ص. ۱۷۵). «مسبغه» در این موضع معنای درخوری ندارد. در حدود نیمی از دست‌نویس‌ها در این موضع «مسبغه» آمده است که به معنای «زمین دندان» است و با «آجال» در معنی «گلّه‌های گاو و وحشی» در تناسب کامل است. همچنین در بیشتر دست‌نویس‌ها به جای «توسّط»، «تورّط» آمده است و باید آن را به متن آورد.

۲۴. و از آن سبب مرایر عزیمت ایشان منتقض گشت و انواع ضعف و انخزال در ضمائر و سرایر ایشان متمکن شد (ص. ۱۸۳).

«انخزال» در این موضع از متن معنای روشن و محصلی ندارد. در بیشتر دست‌نویس‌های موجود از جمله دست‌نویس اساس شادروان شعار در این موضع «انخزال» آمده است در معنای «سست و مانده‌شدن از چیزی». همین ضبط را مصحح بایستی به درون متن می‌برد.

۲۵. اگرچه در سابقه نَزَعَاتُ الشَّيَاطِين در إفساد معاقِد و داد و هدم قواعد اتّحاد تأثیر کرده است و وحشتی حادث گشته اَمَّا أَكَلُ لَحْمِ أَخِي وَلَا أَدْعُهُ لِأَكْلِ غَيْرِي (ص. ۱۸۳).

«نزعَات» در این بافت معنای روشنی ندارد. در بیشتر دست‌نویس‌ها در این موضع «نزعَات» به معنای «وسوسه‌ها» آمده است و همین را باید به متن برد.

۲۶. بخدمت لوای تو استسعاد جسته و بحقوق قرابت متوسّل و باوآخر و سوابق اذمت متذرّع و متوصّل (ص. ۱۸۸).

«اواخر» - که در دست‌نویس اساس مرحوم شعار آمده است - معنای محصلی ندارد. در بیشتر دست‌نویس‌ها در این موضع «اواصر» آمده است به معنی «پیوندهای خویشی». همچنین «اذمت» نیز در این بافت دارای معنایی درخور نیست. در چهار دست‌نویس در این موضع «آدمه» آمده است به معنای «خویشی، وسیله، جانب درونی پوست». بدین‌گونه ضبط پیشنهادی تصحیح جدید از این قرار خواهد بود: اواصر و سوابق آدمه.

۲۷. می‌خواهد تا ما را بدست اعوان و انصار توگیرد و در تنوری که بدست اتباع و اشیاع تو تافته شود فطیر بندد (ص. ۱۸۸).

در این موضع در بیشتر دست‌نویس‌ها، از جمله دست‌نویس اساس مرحوم شعار، به جای «ما را»، «مار» آمده است - و همین صحیح است.

۲۸. و منصب او به پسر او عبدالملک ابن نوح رسید و هفت سال و شش ماه و پانزده روز حکم راند... و به‌بخارا روز سه‌شنبه پانزدهم شوّال سنه خمس و ستین و ثلثمایه فرمان یافت (ص. ۲۰۰).

در این هر دو موضع، در چهار دست‌نویس در این موضع به‌جای «پانزده» و «پانزدهم» ضبط «یازده» و «یازدهم» آمده است. باتوجه‌به اینکه در اصل عربی متن «أَحَدَ عَشَرَ يَوْمًا» (عتبی، ۱۳۸۷، ص. ۳۷۹) و «لِإِحْدَى عَشْرَةَ خَلْتِ مِنْ شَوَالٍ» (عتبی، ۱۳۸۷، ص. ۳۸۰) آمده است، ضبط «یازده» و «یازدهم» درست است و باید آن را به متن برد.

۲۹. پس صفها بیاراستند و مبارزت و مناجرت را ساز کردند (ص. ۲۰۸).

«مناجرت» در این بافت معنای درخوری ندارد و مناجزت - که در بیشتر دست‌نویس‌ها آمده است - صحیح است در معنای «نبرد و کارزار».

۳۰. و بدیع الزمان ابوالفتح الهمدانی می‌گوید در مدح سلطان در حالتی دیگر، شعر: (ص. ۲۲۱).

چنان‌که می‌دانیم کنیه بدیع الزمان همدانی ابوالفضل است و نه ابوالفتح. ضبط «ابوالفتح» تنها در دست‌نویس اساس شعار آمده است و در دیگر دست‌نویس‌ها همان ابوالفضل آمده است.

۳۱. بیستون بن بنجاسف و کیا بن فیروزان... در موافقت او روی به جرجان نهادند (ص. ۲۳۶).

در سه دست‌نویس از ترجمه فارسی در موضع «بنجاسف» «تیجاسب» آمده است که همان «تیجاسپ» به معنی «تیز اسپ» است و دست‌نویس‌های عربی نیز این ضبط را تأیید می‌کنند.

۳۲. واسفهلار بن کورانکیر و زرین‌غول و جستان بن اشکلی و برادر او حیدر و محمد بن وهسودان را اسیر گرفتند (ص. ۲۳۹).

در بیشتر دست‌نویس‌ها، از جمله دست‌نویس اساس شعار، در این موضع «کورانکیز» آمده است که همان «گورانکیز» است و بایستی در متن جای می‌گرفت.

۳۳. موصوف برای زرین و حزم متین و معروف به کمال دهاء (ص. ۲۵۳).

«زرین» در این موضع ناشی از بدخوانی مصحح است و «رزین» به معنای «استوار» درست است که در بیشتر دست‌نویس‌ها از جمله دست‌نویس اساس شعار آمده است.

۳۴. و بمآثر ومفاخر ومعالی ومعانی ایشان متخلق شده (ص. ۲۶۳).

«متخلق» در معنای «مردم حلقه‌حلقه نشسته» در این موضع معنای درستی ندارد و «متخلق» - که در بیشتر دست‌نویس‌ها آمده و به معنای «آموزنده خوی نیک» است - در این موضع صحیح است.

۳۵. یعنی تبش آفتاب همه تن را شامل شود بی اذیتی که بجایی رسد و به تبش آتش بعضی اعضا از لوافح حرقت آن متأذی شود و بعضی از فواید ذواقی آن بی بهره ماند (پانویس، ص. ۲۶۴).

«ذواقی» در این موضع معنای محصلی ندارد. در بیشتر دست‌نویس‌ها در این موضع «دوافی» آمده است. این کلمه جمع واژه «دافئه» از ریشه «دَفِی» به معنی «شدت گرما و حرارت» است.

۳۶. و بحکم آنکه مسایل انهار و مسایح امطار معابر سیحون بفضول أنواء و سیول أنداء پرکرده بود و راه ممتنع و متعذر شده، به اندبال که پادشاه هند بود، کس فرستاد در واسطه مملکت خویش راه بازدهد تا لشکر اسلام بگذرد (ص. ۲۷۹).

در این موضع در یک دست‌نویس ضبط «مغایر» و در دو دست‌نویس ضبط «مغایر» آمده است. مغایر جمع «مغیره» است به معنی «زمین آب‌خورده از باران». باتوجه‌به هنجار اصالت ضبط دشوار بهتر است این ضبط اصیل در متن جای بگیرد.

۳۷. و ببایان قلعه بهیم فروآمد و آن قلعه‌ایست در میان آبی بسیار برتندی کوهی رفیع و جایی منیع بنیاد نهاده (ص. ۲۹۲).

در بیشتر دست‌نویس‌ها به جای «ببایان»، «ببایان/بپایان» آمده است که باتوجه‌به بافت معنایی جمله همین صحیح است. اصطلاح «پایان قلعه» به تکرار در متون نیز آمده است.

۳۸. امیر عضدالدوله در رمضان سنه اثنتین و تسعین و ثلثمائه وفات یافت، و درین ایام برادر او مؤیدالدوله بمحاربت حسام‌الدوله تاش و فایق و لشکر خراسان مشغول بود (ص. ۳۰۵).

برپایه تاریخ عتبی عضدالدوله دیلمی در روزگار فرمانروایی نوح بن منصور (حکومت: ۳۶۵-۳۸۷) درگذشت و نه در سال ۳۹۲ و روزگار سلطنت محمود غزنوی. بدین‌گونه در این موضع در برخی دست‌نویس‌ها، ازجمله دست‌نویس اساس شعار، تصحیفی صورت گرفته است و برپایه چهار دست‌نویس معتبر، ضبط «سبعین» را باید به متن برد.

۳۹. و مشایخ هردو دولت در تشبیک اسباب عصمت و توشیح دواعی قربت و تسمیر قواعد الفت بمسامیر مصاهرت و مواصلت بوساطت و سفارت بایستادند (ص. ۳۱۱).

توشیح در این بافت معنای محصلی ندارد و توشیح در معنای «در هم پیوسته گردانیدن خویشی و پیوند را» - که در نیمی از دست‌نویس‌ها شاهد دارد- بر «توشیح» برتری دارد.

۴۰. و در حوالی مجلس طبقهای زرین نهاده مشحون بمشک اذفر و عنبر اشهب و کافور قنصوری و عود قاتلی (ص. ۳۲۰).

در بیشتر دست‌نویس‌ها، ازجمله دست‌نویس اساس مرحوم شعار، در این موضع به جای «قاتلی»، «قافلی» آمده است که همین صحیح است و در متون دیگر نیز شواهد فراوان دارد.

نتیجه‌گیری

خوشبختانه از ترجمه یمینی و اصل عربی آن، دست‌نویس‌های کهن و ممتازی برجای مانده است که نزدیک‌شدن به متن اصلی ترجمه را ممکن می‌سازد. موضوع رساله نگارنده این مقاله نیز تصحیح انتقادی ترجمه تاریخ یمینی است. شیوه کار این تصحیح، علمی-انتقادی خواهد بود؛ بدین‌گونه که برپایه اصیل‌ترین دست‌نویس‌ها - و با شناسایی ضبط‌های دشوارتر و کهن‌تر و باتوجه‌به قرینه‌های سبک‌شناسی و زبان‌شناسی و نسخه‌شناسی - به تصحیح متن پرداخته شده است.

نگارنده، از ترجمه یمینی تاکنون حدود هفتاد دست‌نویس به دست آورده که به‌دقت آنها را مطالعه و بررسی کرده است و نسخه‌های رونویس و پیرو را از فرآیند تصحیح کنار گذاشته است. همچنین، با اساس گذاشتن

دست‌نویس شهیدعلی‌پاشا، متن را برپایه آن تصحیح کرده است. این دست‌نویس، اساس قطعی نیست و نادرستی‌هایی دارد که از نادرستی‌های دیگر دست‌نویس‌ها کمتر است. تفاوت‌های چهار دست‌نویس برتر دیگر (غیراساس) در پانویس به‌صورت دقیق و کامل آورده شده است.

در صورت نادرستی ضبط دست‌نویس اساس و برتر بودن همه چهار دست‌نویس دیگر یا برخی از آنها، ضبط این نسخه‌ها در متن خواهد آمد و ضبط دست‌نویس اساس در پانویس آورده می‌شود. در مواضع اختلاف دست‌نویس‌های اصلی برای نمایاندن خویشاوندی دست‌نویس‌ها و همچنین اهمیت هر کدام از ضبط‌ها، اختلاف دوازده دست‌نویس دیگر را (دست‌نویس‌های غیراصلی) به‌شرط عدم افتادگی یا نونویس بودن آن بخش همان نسخه خواهد آمد. امید است که کیفیت این پژوهش چنان باشد که بتوان آن را تصحیح نهایی ترجمه یمینی دانست.

منابع

ابراهیم، نعمه‌الله، منور، زاهدالله، مختار، تیمور، و شاکر، رامل (۱۹۹۹م). *المعجم المفهرس للمخطوطات العربیه و الاسلامیه فی طشقند، عاصمه جمهوریه اوزبکستان* (۵ ج). شرکه المطبوعات للتوزیع و النشر.
جرفادقانی، ابوالشرف ناصح بن ظفر (۱۳۵۷). *ترجمه تاریخ یمینی* (جعفر شعار، مصحح). بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

جرفادقانی، ابوالشرف ناصح بن ظفر (۶۲۶ق). *شرح الیمینی*. در محمد بن عبدالجبار عتبی، *الیمینی* (ابوعبدالله عمر بن فضل‌الله، کاتب) (ص. ۲۷۵-۲۲۷). نسخه خزینه احمد ثالث. شماره ۲۹۹۸.
شعار، جعفر (۱۳۵۷). *مقدمه مصحح*. در ابوالشرف ناصح بن ظفر جرفادقانی، *ترجمه تاریخ یمینی* (جعفر شعار، مصحح) (ص. نه-سی و هشت). بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

صادقی، علی‌اشرف (۱۴۰۰). یک تحول آوایی محدود در زبان فارسی. *گزارش میراث*، ۶ (۱-۲)، ۷-۵.

<https://mirasmaktoob.com/26678-2/>

طبری، محمد بن جریر (۱۳۵۶). *ترجمه تفسیر طبری: فراهم آمده در زمان سلطنت منصور بن نوح سامانی* (حبیب یغمایی، مصحح). توس.

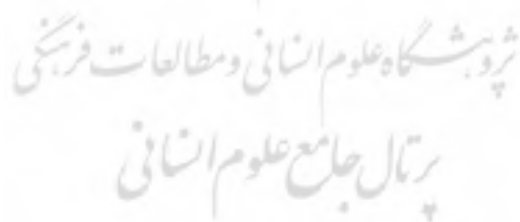
عتبی، محمد بن عبدالجبار (۱۳۸۷). *الیمینی فی اخبار دوله الملك یمین الدوله ابی القاسم* (یوسف الهادی، مصحح). میراث مکتوب.

قمی، نجم‌الدین ابوالرجاء (۱۳۸۸). *ذیل نفعه المصدور* (حسین مدرسی طباطبایی، مصحح). کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

یاحقی، محمد جعفر (۱۳۵۵). *گزاره‌ای از بخشی از قرآن کریم: تفسیر شتشی*. بنیاد فرهنگ ایران.

References

- Ibrahim, N., Munwwar, Z., Mukhtar, T., & Shakir, R. (1999). *Indexed Catalogue of Arabic and Islamic Manuscripts in Tashkent, Capital of the Republic of Uzbekistan* (5 vols.). Shirkat al-Matbu'at lil-Tawzi' wal-Nashr. [In Arabic].
- Jurfadeqani, A. (1978). *Translation of Tarikh-e Yamini* (J. Shoar, Ed.). Bongah Tarjomeh va Nashr-e Ketab. [In Persian].
- Jurfadeqani, A. (626 AH). Commentary on Yamini. In M. Utbi, *Al-Yamini* (Abu Abdallah Umar ibn Fazlullah, Trans.) (pp. 227–275). Ahmed Thalith Library, No. 2998. [In Arabic].
- Nallino, C. A. (1900). *I Manoscritti Arabi, Persiani, Siriacci E Turchi*. Libraio della R. Accademia Delle Scienze Di Torino.
- Qumi, N. (2009). *Continuation of Nafthat al-Masdur* (H. M. Tabatabai, Ed.). National Library, Museum and Document Center of the Islamic Consultative Assembly. [In Persian].
- Rieu, Ch. (1883). *Catalogue of The Persian Manuscripts in the British Museum*. Trustees.
- Rieu, Ch. (1895). *Supplement to The Catalogue of The Persian Manuscripts in the British Museum*. Trustees.
- Sadeghi, A-A. (2021). A Limited Phonological Change in Persian. *Gozarash-e Miras*, 6(1-2), 5-7. <https://mirasmaktoob.com/26678-2> [In Persian].
- Shoar, J. (1978). Editor's Introduction. In A. Jurfadeqani, *Translation of Tarikh-e Yamini* (J. Shoar, Ed.) (pp. IX–XXXVIII). Bongah Tarjomeh va Nashr-e Ketab. [In Persian].
- Tabari, M. (1977). *Persian Translation of Tafsir al-Tabari* (H. Yaghma'i, Ed.). Toos. [In Persian].
- Utbi, M. (2008). *Al-Yamini on the History of the Reign of the King Yamin al-Dawla Abu al-Qasim* (Y. al-Hadi, Ed.). Miras-e Maktub. [In Persian].
- Yahaghghi, M. J. (1976). *Excerpt from The Holy Qur'an: Shunqushi Commentary*. Iran Cultural Foundation. [In Persian].

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی